

MOGUĆNOSTI TERCIJARNE PREVENCIJE PRESTUPNIŠTVA*

Zlatko Nikolić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Tercijarna prevencija kriminaliteta, kako će se iz teksta videti, podrazumeva tretman tačno određenih lica - prestupnika, prema kojima su već izrečene neke od mogućih sankcija za određeni prestup. To je, ujedno, najstariji način postupanja sa prestupnicima, poznat kao kaznena reakcija, ali je od kraja osamnaestog i početka devetnaestog veka dobila i karakter prevencije, tj. pokušaja da se na prestupnike deluje i u cilju njihove resocijalizacije. Kakve su mogućnosti i u kojim uslovima je to bar do neke mere moguće, predmet je ovog našeg razmatranja.

KLJUČNE REČI: prevencija / institucionalni tretman / alternativni tretman / kazne / mere / postpenalni tretman

SMISAO I POJAM TERCIJARNE PREVENCIJE

Ako je pojam preventivno delovanje deskripcija za nešto što prethodi, kako bi se neka neželjena pojava predupredila, onda pojam tercijarnog preventivnog delovanja skoro da i ne zvuči sasvim ubedljivo. Pitanje je, zapravo, da li je i kako moguće da se nekom prestupniku promene navike u zadovoljenju njegovih potreba, kada je on već ispoljio takvo ponašanje, iako nije bolestan i nije glup da ne zna za pravila društvene sredine. Takvo viđenje problema prestupnika društvenih normi je, nažalost, suviše dugo dominiralo u ljudskoj istoriji, pa su prestupnici drakonski kažnjavani, a zatvori su služili samo za njihovo privremeno zadržavanje do egzekucije

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevencija kriminala i socijalnih devijacija" koji podržava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* E-mail: zlatkon@ptt.rs

predominantno smrtne kazne, šibanja, sakaćenja ili deportovanja, kako nam istorija penologije kazuje¹.

Saznanja iz društvenih i medicinskih nauka su, međutim, zadominirala od kraja osamnaestog veka, pa se shvatilo da ako bolesnik može da se leči i izleči od neke somatske ili duševne bolesti, onda može da se nešto slično uradi i, eventualno, da se desi i sa prestupnikom. Tako je iskustvo medicine sa primarnom, sekundarnom i tercijarnom prevencijom, donekle, preuzeto i u preveniranju svih drugih neželjenih pojava kod ljudi, jednako kao i bolesti. Primarna medicinska preventiva je, kako je poznato, usmerena na mere da se spreči pojava neke bolesti (gripa, npr.), a kriminološka je usmerena na celo stanovništvo da se spreči kriminalitet (osvetljavanje ulica i parkova, video nadzor i dr.) Sekundarna medicinska preventiva je usmerena na pojedince ili grupe kod kojih su dijagnostifikovani rani simptomi bolesti, dok je kriminološka usmerena na grupe ili pojedince koji su izloženi visokom riziku od kriminogene sredine i socijalizacije u njoj. Konačno je tercijarna medicinska preventiva usmerena na lečenje onih koji već pate od bolesti, dakle poznatih lica, a kriminološka je usmerena na jezgro grupe aktuelnih kriminalaca, odnosno, presuđenih i već poznatih lica².

Tercijarna prevencija prestupništva, prema svemu, spada u tzv. specijalnu prevenciju, ako se oslonimo i na tu podelu preventivnog delovanja u kriminologiji³. Za same postupke u delovanju je, međutim, sasvim sve jedno kojom ćemo se klasifikacijom ili podelom prevencije kriminaliteta služiti ili se sa njom slagati, jer su oni i u jednoj i u drugoj varijanti isti i uvek usmereni na već osuđena lica. Pri tome, razume se, mislimo na sva osuđena ili kažnjena lica, bez obzira na uzrast (maloletni ili punoletni), vrstu kazne ili mere i, još manje, na to da li se radi o institucionalnom ili vaninstitucionalnom tretmanu.

MALOLETNICI U TERCIJARNOJ PREVENCIJI

Maloletni prestupnici su oduvek bili poseban problem svih društvenih zajednica, jer je ambivalencija (ljubav i miržnja - paralelno) uvek bila prisutna u reagovanju svake sredine na te prestupe. Sa jedne strane, shvatalo se i

¹ Vidi o kaznama i kažnjavanju u, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2009.), str. 24. - 37.

² Prema, Van Dijk, J. & De Waard, J.: *A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects*, *Criminal Justice Abstracts*, Septembar (1991.)

³ Vidi opširnije u, Nikolić, Z.: *Kriminologija sa socijalnom patologijom*, Narodna knjiga, Beograd, (2000.), str. 342-343.

kada naučna saznanja nisu bila na tom nivou, da se radi o emocionalno i socijalno nezrelim osobama, pa dakle, nesposobnim da sasvim shvate težinu svojih postupaka, a sa druge, da njihovi prestupi i, često, okrutnost, nije ni po čemu različita od isto takvih prestupa odraslih osoba*. Zbog toga i nisu retka zalaganja socijalne sredine i, posebno, plitčara koji je reprezentuju, da se za prestupe maloletnika stalno pooštravaju sankcije, pri čemu se najčešće podrazumeva zatvor i zatvaranje, odnosno, njihovo izolovanje iz socijalne sredine. Socijalne službe pak, ali i drugi koji se problemima maloletnika bave, smatraju da zatvori i zatvaranje ne donose nikakav boljitak u socijalnom razvoju maloletnih prestupnika, pa ni da su dosadašnja iskustva i mere tome doprinela. Međutim, uprkos svim otporima i težnji da se ide linijom manjeg otpora, po sistemu "vezan pop mirno selo", nije nametnut jednak tretman zakonodavaca prema maloletnicima i punoletnicima, uprkos činjenici da su krađe, razbojništva, silovanja, ubistva i drugo po svemu isti u svojoj okrutnosti i stepenu društene štete. Neke zemlje su, nažalost, zadržale praksu da se i maloletnici osuđuju na smrtnu kaznu i da se ona i danas izvršava, kao u SAD-u, na primer, ali i da donja kalendarska granica za krivični progon bude niža od evropski proklamovane i većinom prihvaćene od 14 do 18 godina, kao u Velikoj Britaniji i još nekim zemljama⁴. Naše krivično zakonodavstvo je prihvatilo predominantnu evropsku orijentaciju da se maloletnicima smatraju svi učinioci krivičnih dela u dobu do 18. godine starosti, stim što se za krivični progon smatra, kao donja granica, 14. godina starosti. Kazneno zakonodavstvo takođe pravi razliku i u tom dobnom uzrastu, pa su mlađi maloletnici u uzrastu od 14. do 16. godine, a stariji maloletnici od 16. do 18. godine. Ta razlika i razlikovanje, takođe, bitno određuje i zaprećene sankcije za maloletnike, što je i razumljivo⁵. Za tercijarnu prevenciju je to takođe veoma bitna odrednica i, reklo bi se, determinanta, jer se tercijarna prevencija i njeni oblici i metode rada bitno zasnivaju na unapred procenjeni

* Tek je kasniji razvoj psihologije i drugih društvenih nauka doveo do saznanja da kalendarska zrelost ne znači, istovremeno, i emocionalnu i socijalnu zrelost neke ličnosti, pa da postoje i kalendarski "zrele" osobe čija je emocionalna i socijalna zrelost na nivou maloletnika. Krivični zakonici, ali ni socijalna sredina nisu prihvatili da se i u praksi kažnjavanje za prestupe pravi takva distinkcija kod kažnjavanja za iste.

⁴ Na to je najviše uticala preporuka Evropskog seminara socijalnih službi održanog u Prizu 1949. godine, koja je odredila samo gornju granicu maloletničkog doba na 18 godina, a nije odredila i donju granicu. Zbog toga imamo da je u većini evropskih zemalja ta donja granica na 14 godina, ali i na 12 i čak na 10 u nekim zemljama. Zbog sve izraženije fizičke razvijenosti maloletnika na koji utiču promenjeni uslovi i način života, ali i sve okrutnijih krivičnih dela maloletnika i ispod četrnaeste godine života, postoje zalaganja i kod nas i u još nekim drugim zemljama da se donja granica starosti za maloletnike snizi sa 14 na 12 godina, a negde i na 10. Srećom, to kod nas nije prošlo, a sva je prilika da ne bi ni trebalo, jer nema validnih dokaza za to.

⁵ Vidi odrednice Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaptiti maloletnih lica, "Sl. glasnik RS", br. 85/05

tip ličnosti maloletnog prestupnika. Ta procena se ogleda ne samo u ekspertizama stručnih službi, već i u stepenu njihovog prihvatanja od strane sudova za maloletnike, a izražene kroz izrečeni vaspitni nalog, vaspitnu meru i posebne obaveze, ili, pak, vaspitnopolpravnu meru, meru bezbednosti i maloletnički zatvor.

ALTERNATIVNE SANKCIJE ZA MALOLETNIKE

Alternativne sankcije za maloletnike takođe spadaju u kategoriju tercijarne prevencije, jer da bi se nekom maloletniku izrekla takva sankcija mora da je: prvo, počinio neki prestup, drugo, da ga je neki organ formalne socijalne kontrole procenjivao u individualnom slučaju i, treće, da mu je kao tačno određenom licu izrečena neka od sankcija, makar i alternativna u odnosu na vaspitnopolpravnu meru ili maloletnički zatvor. Smisao svake od alternativnih sankcija je, prema tome, da se na tačno određenog maloletnika, primereno proceni njegovih individualnih svojstava, stepena vaspitne zapuštenosti ili poremećaja u ponašanju, utiče bez "zatvora i zatvaranja" na korekciju njegovog ponašanja, odnosno resocijalizaciju.

Alternativne sankcije se, inače, smatraju u stručnoj javnosti najdelotvornijim merama za korekciju ponašanja maloletnika, jer omogućavaju da se neke od njih izriču i bez sudskog procesa, kao vaspitni nalozi, na primer,⁶ ali i kao pomoć roditeljima u poboljšanju njihovog umeća u vaspitanju dece. Drugo je pitanje, međutim, da li se i kako u praksi ostvaruje ta dobra zamisao, jer iskustva dosadašnje primene kod nas ne ohrabruju mnogo, a naši zakonopisci se ne oglašavaju o tome zašto su dobre odrednice tog Zakonika "bankirane" sa nepotrebnim brojem podzakonskih akata. Zbog kašnjenja i nedonošenja tih sada nužnih, a nepotrebnih podzakonskih akata, tužilaštva i sudovi za maloletnike su dovedeni u problem primene Zakonika⁷.

Osim vaspitnih naloga koje, nekim čudom ili neznanjem, zakonodavac nije ni svrstao u sankcije⁸, kao alternativne sankcije u odnosu na

⁶ Vidi opširnije u, Nikolić, Z.: Smisao i svrshodnost alternativnih kazni, Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXVII 1/2, Beograd, (2008.), str. 117-127.

⁷ Vidi opširnije u, Nikolić Z.: Stvarne ili prividne promene sankcija prema maloletnicima: opšti osvrt na svrhu, izbor, vrste i načine izvršenja - šest meseci posle, "Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi" (urednik Dobrovoje Radovanović), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2006.), str. 483.- 487.

⁸ Vidi o tome u, Jovašević, D.: Novine u maloletničkom krivičnom pravu u funkciji prevencije kriminaliteta, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja "Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta" (urednik Kron, L.), Beograd, (2008.), str. 382-398.

institucionalni tretman maloletnika mogu se smatrati i dve grupe vaspitnih mera i to: mere upozorenja i usmeravanja i mere pojačanog nadzora. One takođe spadaju u tercijarnu prevenciju, jer se i tu radi o tačno određenim licima i sa tačno dijagnosticiranim problemom u ponašanju, na osnovu čega je i izrečena neka iz lepeze vaspitnih mera. Uz mere pojačanog nadzora zakonodavac je predvideo i mogućnost izricanja posebnih obaveza, kao dodatne mere, a u zavisnosti od procene šta će za maloletnika biti najsvrsishodnije. Posebne obaveze takođe mogu biti i glavna mera, ako sud tako proceni, pa su i one alternativa institucionalnim sankcijama.

Sve ove mere, počev od vaspitnih naloga, pojačanog nadzora i posebnih obaveza, pa do mera upozorenja i usmeravanja imaju za osnovu verovanje da se u ovoj vrsti tercijarne prevencije mogu postići bolji rezultati, nego u institucionalnom tretmanu. Verovanje, ali i očekivanje, je zasnovano na pretpostavci i iskustvenim saznanjima da je, kada je to i kako moguće, socijalna sredina u kojoj je prestup nastao i u kojoj se maloletnik do tada "razvija" bolja za moguću korekciju ponašanja, od bilo koje veštačke socijalne sredine, kakve su vaspitne ustanove svih tipova.

Zbog toga je svrha prvog vaspitnog naloga u Zakoniku (nadoknada štete, izvinjenje, dobrovoljni rad) da se roditelji prestupnika i sam prestupnik privole i podstaknu na drugačije ponašanje prema sebi i između sebe, odnosno, svojim obavezama u svom okruženju, te iznuđeno stvaranje empatije ili uživanja u problem žrtve prestupa. Drugi vaspitni nalog (redovno pohađanje škole ili odlazak na posao ako radi) ima za cilj da natera roditelje i decu na ustanovljavanje režima dana za svakog od njih, jer je iz ekspertize o maloletniku sudu bilo indikativno da u vaspitanju određenog prestupnika takav režim nije postojao. Treći vaspitni nalog ima karakter društveno korisnog rada, kao rad bez nadoknade u humanitarnim organizacijama ili slično. Četvrti nalog se odnosi na eventualne zavisnike od psihoaktivnih supstanci i njihovu obavezu da se podvrgnu tretmanu, a peti na obavezu posećivanja savetovališta za individualni ili grupni tretman prestupnika.

Smisao mera upozorenja i usmeravanja, pojačanog nadzora i posebnih obaveza je na istoj osnovi, ali doziran prema vrsti problema u individualnom slučaju. Zbog toga, verovatno, od deset posebnih obaveza pet su već sadržane u istovetnom tekstu i kao vaspitni nalozi za koje zakonodavac tvrdi da nisu sankcije, a sada kada su definisani kao posebne obaveze da to jesu! Uprkos svih ovih nedorečenosti u poslednjem Zakoniku, međutim, tercijarna prevencija je moguća i na taj

način, odnosno, uz primenu alternativnih sankcija, a lepeza vaspitnih naloga i mera to svakako omogućava?

INSTITUCIONALNI OTVORENI I ZATVORENI TRETMAN MALOLETNIKA

Treća grupa mera u Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika se odnosi na tzv. zavodske mere, odnosno institucionalni tretman za maloletne prestupnike. Ova grupa mera je podeljena na otvorenu i zatvorenu zaštitu, što podrazumeva vaspitne ustanove za otvoreni tretman, gde spadaju i ustanove za lečenje i osposobljavanje i vaspitno-popravni dom, kao ustanovu zatvorene zaštite ili tretmana. Sve one, razume se, imaju za cilj tercijarnu prevenciju prestupništva, ali u težim slučajevima i povećanoj društvenoj opasnosti, jer dotadašnje blaže mere i nastojanja nisu dovele do rezultata. To je i razumljivo i očekivano, kada znamo da u, tehnološki rečeno, "proizvođenju ljudi" uvek ima i neuspele "proizvodnje", jer neki od roditelja i okruženje u kome se sve to odvija ne omogućavaju bolji rezultat. Verovanje i nada, međutim, i dalje postoji, jer su to još uvek maloletna lica, a iskustvo pokazuje da su korekcija bar donekle još uvek moguće. Da to nije tako ne bi postojale sve poznate odrednice u konvencijama o zaštiti i pravima dece, odrednice samih kaznenih zakonodavstava u svetu, odrednice u metodikama rada sa tom populacijom i stalnim traženjima novih rešenja. Skeptici i kritičari procesa prevaspitanja i njegovog cilja - resocijalizacije prestupnika, zbog toga, nisu našli ništa bolje i ne predlažu ništa drugo do pooštavanja sankcija, ali ne i šta posle toga. Otuda ne čude odrednice i u našem najnovijem Zakoniku o maloletnim učiniocima krivičnih dela, pa je jedina šteta što su neuki prepisivali tuđe odrednice iz tuđih zakona i nisu izveli konsekvantne postupke i logistiku za njihovu primenu, primerenu našim uslovima i načelima prevaspitnog procesa .

Zatvoreni tretman ili vaspitno-popravna mera je, uz maloletnički zatvor, najoštrija sankcija za maloletne prestupnike. Pri tome VP mera ima sasvim drugačiji smisao i režim izdržavanja, jer nije vremenski fiksirana, već po principu od najmanje šest meseci do najviše četiri godine, a kazna maloletničkog zatvora je fiksno određena. Metodčki principi rada na njihovom prevaspitanju, u obe ustanove, je sličan ili isti, stim što su ovlašćenja službe obezbeđenja u nekoliko drugačija. Ali, u oba slučaja se radi o

⁹ Vidi o tome u, Nikolić, Z.: *Prevencija kriminaliteta - metodika rada savetovališta za roditelje i decu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2006.), str. 111-148.

tercijarnoj prevenciji, primerenoj stepenu "oštećenja" maloletnika u njihovom očekivanom razvoju. Pri tome su deprivacije osuđenih maloletnika na kaznu maloletničkog zatvora naglašenije, u odnosu na maloletnike u VP domu (sistem pogodnosti, obrazovanje, pravila kućnog reda i dr.), što je i inače nameravana odluka zakonodavca za počinioce težih prestupa.

Zakonodavac, međutim, nije imao u vidu niti je nameravao da se u VP domu i maloletničkom zatvoru maloletnici depriviraju i u drugim potrebama, imanentnim ljudima. Te druge i od zakonodavca nenameravane deprivacije su, pak, nužne zbog unutrašnje zakonitosti funkcionisanja svake totalne ustanove (zatvori, kasarne, bolnice, manastiri, prekookeanski brodovi i slično), jer skupine od više stotina ljudi u uslovima ograničenog prostora i pravila za ponašanje stvaraju i svoj neformalni sistem. Taj neformalni sistem je, međutim, ma koliko bio nužan i "normalan" za totalne ustanove, u direktnoj suprotnosti sa ciljevima prevaspitanja, ali nije nesavladiv. Tako, na primer, zakonodavac nije nameravao da maloletni učinioci krivičnih dela u VP domu i maloletničkom zatvoru pate zbog deprivacije sigurnosti i to dvostruko. Prvo, zbog verovanja socijalne sredine i samih maloletnika da se u zatvorima prebijaju osuđena lica pa i u VP domu, a drugo, strah od torture od strane drugih maloletnika u VP domu ili maloletničkom zatvoru je veći od prvog straha. Ta nenameravana deprivacija, sa svoje strane, uslovljava pojavu odbrambenog mehanizma ličnosti u svim varijantama, Jedan od njih je udruživanje sa sebi sličnima radi odbrane od zajedničkog "neprijatelja" i to se odvija po etničkom ili regionalnom poreklu (romi, beograđani, pazarci, nišljije ili slično). Drugi je sličnost po kriminogenim svojstvima i aspektima ličnosti, ali i u jednom i u drugom slučaju grupe u zatvorima i grupna dinamika prate zakonitosti struktuiranje grupa po ulogama u njoj¹⁰. Efekti te deprivacije, ali i kombinovani sa efektima svih drugih (deprivacija slobode, autonomije, privatne imovine i usluga, te heteroseksualnih odnosa) čine neformalni sistem maloletnika protivnikom drugačijih uticaja, odnosno, prevaspitanja. Oblici i metode prevaspitanja, na sreću, omogućavaju redukciju tih uticaja, dakle i mogućnost tercijarne prevencije.

¹⁰ Vidi o tipovima uloga u zatvorskoj zajednici u, Nikolić, Z.: *Penološka andragogija sa metodikom prevaspitanja* (drugo dopunjeno izdanje), Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, (2005.), str. 157-160.

MLADI PUNOLETNI I PUNOLETNI PRESTUPNICI U TERCIJARNOJ PREVENCIJI

Mada kategorija uzrasta pod nazivom mlađi punoletnici nije zakonima posebno određena, u društvenim naukama, posebno psihologiji, mlađim punoletnicima se smatraju lica kalendarskog uzrasta od 18 do 23 godine starosti. U nekim zapadnim kulturama dobom zrelosti se i zakonima smatra kalendarski uzrast od 21 godine, kao granica koja omogućava sva prava i obaveze, od nasljeđivanja do odgovornosti. Da bi se izbegla moguća kolizija između striktno određenih granica u različitim kulturama, kada je kalendarska zrelost u pitanju, u praksi mnogih zakonodavstava se skoro prećutno ova kategorija tretira više kao maloletna nego punoletna. Kod nas je takva praksa takođe prisutna, kako pri suđenju mlađim punoletnicima, tako i u njihovom tretmanu u zatvorima. Sve do osamdesetih godina prošlog veka u tadašnjim KP domovima je i kategorizacija osuđenih bila podređena takvom shvatanju, pa su mlađi punoletnici bili razvrstavani u posebnu vaspitnu grupu. Međutim, kada je naša penološka praksa u pitanju, mi smo kao i sve članice UN-a i potpisnici Povelje o Standardnim minimalnim pravilima u postupanju sa zatvorenicima, koja je samo preporuka, ali ne i obavezujući akt¹¹, organizovali i otvorili poseban KP dom za izvršenje kazne maloletničkog zatvora. Ali, nakon zadovoljenja te moralne obaveze* prema UN-u, problem je nastao u tome što za takvu posebnu ustanovu nije bilo dovoljno maloletnih osuđenika na kaznu maloletničkog zatvora, da bi ona bila isplativa. Zbog toga se i pribeglo tzv. "solomonskom rešenju" da se u taj Dom raspoređuju i mlađi punoletnici, ali sa određenim karakteristikama. Prvo, da su kalendarskog uzrasta ispod 23 godine, drugo, da su prvi put osuđivani i, treće, da im kazna u ukupnom trajanju ne prelazi 10 godina zatvora. To je, razume se, definisano i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, a traje i danas, jer broj osuđenih na kazne maloletničkog zatvora nikada nije bio dovoljan za jedan KP dom ili zavod, kako se ta ustanova danas naziva.

¹¹ Vidi o tome u, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, op. cit. str. 95-97.

* Prvi KP dom za izvršenje kazne maloletničkog zatvora u bivšoj FNRJ je otvoren na Golom otoku, kao savezni zatvor, a nakon ukidanja toga zatvora kao zatvora za političke osuđene, odnosno Informbirovice, kako su službeno nazivani. Sa decentralizacijom savezne administracije i prenošenja nadležnosti na republike, Srbija je izgradila svoj zatvor za tu kategoriju osuđenika u Valjevu između 60 i 70 godine prošlog veka.

Osuđena maloletna lica na kaznu maloletničkog zatvora
u Srbiji bez pokrajina¹²

1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.
22	13	24	36	18	20	26	8	9	3

Unutrašnja zakonitost funkcionisanja penalnih ustanova, inače, zahteva organizaciju života i rada osuđenika u njoj po principu "ceo život za godinu dana", što znači postojanje i funkcionisanje svih pet Zakonom predviđenih službi i njihovu brojčanost. Kao takve one moraju da postoje i funkcionišu i za 5 osuđenika i za 50 ili 500, a ekonomika poslovanja jasno stoji na stranu velikih brojeva. Upravo se zbog toga i u domaćim i u međunarodnim penološkim krugovima toleriše to vidljivo odstupanje od ideala da se maloletnici apsolutno odvajaju od punoletnih, pa je ova kategorija u penološkim uslovima veštačka. Problem se, donekle, razrešava primeravanjem programa postupanja sa maloletnicima i mlađim punoletnicima u istoj ustanovi i sistemu pogodnosti predviđenom za jedne ili druge. Međutim, pravo i striktno odvajanje maloletnih od mlađih punoletnih u zajedničkoj ustanovi nije nikako moguće, pa su i neželjeni uticaji izvesni.

Mlađi punoletnici sa kaznama preko deset godina zatvora i povratnici, za razliku od prethodnih, kazne izdržavaju u ustanovama predviđenim za punoletna lica, za koje je i tretman vidljivo drugačiji: od ishrane, nagrada i disciplinskih kazni, do uslovnog otpuštanja. Dosadašnji rezultati u tercijarnoj prevenciji, pak, nisu opravdali očekivanja, pogotovo ne sa kratkim kaznama do tri godine i kaznama dužim od deset godina. To je i navelo penološke mislioce i zakonodavce da se bar deo tih kratkih kazni deinstitucionalizuje i da se u praksi kažnjavanja uvedu već pominjane alternativne kazne. Tako na scenu stupa i kategorija različitih alternativnih kazni i za punoletne prestupnike, pa je i kod nas odnedavno, pored već postojećih sudske opomene i uslovne osude, uvedena kazna društvenokorisnog rada i kazna kućnog zatvora, sa striktnim determinantama za njihovo izricanje i izvršavanje. Očekivanja su možda veća od mogućih, ali je za sada suviše malo podataka o rezultatima takve orijentacije. Iskustva drugih država ipak ohrabruju, ali i naša dosadašnja iskustva u radu sa osuđenima na kratke i duge kazne.

¹² Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije.

Tercijarna prevencija prestupništva maloletnih i punoletnih prestupnika, prema svemu, nije istovetan proces, ma kako to spolja izgledalo slično ili isto, jer ako se metode i postupci nazivaju istim nazivom ne znači i primenu istih sadržaja. Otuda su uslovi za primenu i primeravanje sadržaja nekih od oblika rada i metoda rada sa prestupnicima u okviru njih, različite kategorije za poznavaoce problema tercijarne prevencije, a za neuke je to sve isto. Zbog toga, smisao i posledice dugih i kratkih kazni nije isti, sa aspekta tercijarne prevencije, pa negativne emotivne reakcije javnog mnjenja i isto takvo saglašavanje zakonodavca ne vode u željene i očekivane rezultate tercijarne prevencije. Drugim rečima, tercijarna prevencija je stvar razuma a ne emocija, pa ne treba donositi ishitrene zaključke o njenim mogućnostima na osnovu privremenih uspeha ili neuspeha, a bez analize nužnih i poželjnih uslova.

Tercijarna prevncija kroz proces prevaspitanja odraslih prestupnika svih kategorija, od povratnika do tzv. "dugoprugaša" u zatvoreničkom žargonu, odnosno osuđenika na duge kazne do 40 godina zatvora, ima smisla i opravdanja i po stavovima i shvatanjima samih osuđenika. Na to je ukazalo i jedno naše ranije istraživanje ove problematike, na temu mogućnosti i potrebe prevaspitanja osuđenih na kazne od 20 do 40 godina zatvora¹³. Naime, niko od naših aktuelnih izvršilaca krivičnih sankcija, uključiv i autora ovog teksta kao doajena, nije imao praktičnih iskustava sa radom i tretmanom osuđenih na tako duge kane od 40 godina zatvora. Strah je zavladao na obe strane i kod samih osuđenika u svim kategorijama, ali i kod zaposlenih. Najveća grupa osuđenika na različite vremenske kazne se plašila tih "dugoprugaša", jer su znali da šta god im oni uradili, od prebijanja do ubistva, veću i dužu kaznu od izrečene ne mogu da dobiju po važećem Krivičnom zakoniku. Kažnjeni na tako duge kazne, pak, nisu imali poverenja u ponašanje i moguće provokacije ovih "kratkoprugaša", koji, po njima, samo ulaze i izlaze iz zatvora i nije ih briga kakve posledice ostavlja na režim i tretman njihovo "neodgovorno" ponašanje. Sa druge strane, zaposleni u KP zavodima (Niš, Požarevac i Sr. Mitrovica) nisu ni edukovani niti svesni šta i kako sa tim ljudima da rade. Kakvo prevaspitanje, pitali su se, ako će neko od njih izaći iz zatvora tek kao iznemogli starac, a zakonodavac nije ništa preduzeo da se svrha i cilj izvršenja krivičnih sankcija u KZ-u promeni ili redefiniše. U tom obostranom strahu, rešenje je bilo zatvaranje tih "dugoprugaša" u odeljenja za pojačani nadzor, ali to, svi su znali, ne može

¹³ Videti, Nikolić, Z.: Protivrečnosti i dileme penološkog tretmana izvršioca teških oblika kriminala, Zbornik Instituta za kriminološka i penološka istraživanja (urednik D. Radovanović), Beograd, (2004.), str. 415-427.

da traje svih 40 godina. Ukratko, obe strane su u datim i novostvorenim okolnostima bile za to da se i do tada primenjivana praksa rada vaspitača sa osuđenima i njihova uposlenost nastavi kao najdelotvornija i jedini garant socijalnog mira u zatvorima¹⁴. Stanje je, nažalost, i nadalje nepromenjeno i sa tom kategorijom osuđenika se radi samo kao sa osuđenima iz pojačanog nadzora, ali to nije moguće na sasvim duge staze*. Samo zatvaranje zbog zatvaranja, dakle, nije tercijarna prevencija, već samo prikrivena primena teorije onemogućavanja koja je u penologiji veoma dobro poznata¹⁵.

POSTPENALNI TRETMAN KAO OBLIK TERCIJARNE PREVENCIJE

Šta god da se tokom izvršavanja kazne uradilo na prevenciji budućeg prestupništva u primeni alternativnih ili institucionalnih sankcija, ne znači da je osim eventualnih promena kod osuđenika bilo šta promenjeno u njegovoj socijalnoj sredini. Poverenici za izvršenje alternativnih kazni ili vaspitači u KP ustanovama nemaju nikakvu mogućnost da na socijalnu sredinu utiču, ma kako im bilo jasno iz rada sa osuđenikom da je jedan deo problema i u tom segmentu. Taj segment ljudskog življenja je, inače, važan i zbog toga što se prestup desio u njoj i da se bivši osuđenik u tako nepromenjenim uslovima vraća. Budući, pak, da sama socijalna sredina ne može da bivšim osuđenima daje bilo kakav prioritet, u odnosu na druge građane "nekriminalce", jer i svi oni imaju iste ili slične probleme, vaspitačima i poverenicima ne preostaje drugo do da osuđenika pripremaju za susret sa takvim okolnostima. Oni, doduše, pokušavaju da zamolnicima centrima za socijalni rad nešto učine, ali su svim bićem svesni da od toga nema ništa, kako zbog lošeg statusa samih centara, tako i zbog njihove neadekvatne organizovanosti. Zbog toga je svrha i smisao primene određenih metoda i sredstava prevaspitanja da osuđenika, koliko koliko, osposobi da se sa istim okolnostima susretne kao malo "jači" i otporniji na ono što ga očekuje, a pred čim je sa svojim ranijim prestupom već podklekao. To je i razlog da su i stavovi osuđenika,

¹⁴ Isto

* Da je to tako najbolje govori višegodišnje neuseljavanje 7/2 paviljona u Požarevcu, namenjenog, inače, upravo kategoriji "opasnih osuđenika". Tvorci tog "kazamata" i njihovi naslednici su se samo slikali na navodnom otvaranju objekta, a on, osim samica i nešto slobodnog prostora za slobodne aktivnosti, ne sadrži ništa. U takvim uslovima, međutim, nije moguće održati socijalni mir, pa je bolje da taj objekat i ne useljavaju, jer su problemi neminovni.

¹⁵ Vidi, Nikolić, Z.: *Savremena penologija*, op. cit. str. 71-78.

ali i samih učesnika u procesu prevaspitanja koje smo napred pomenuli, naglašeno i skoro jednoglasno za nastavak procesa prevaspitanja i sa osuđenima na najduže kazne.

Dobro organizovani postpenalni tretman, koji kod nas i ne postoji u bilo kakvom vidu, jeste bitna karika u lancu tercijarne prevencije i ona može biti implementirana jedino zakonskom prinudom koja ne postoji. To drugim rečima znači, da ne možemo da se oslanjamo samo na stanje empatije prema bivšim osuđenima u socijalnoj sredini, jer ona traje samo u akutnom vidu, a postpenalni tretman je srednjeročna strategija podrške. Opravdanja da nisu zbrinuti ni nekriminalci ne opravdava inertnost, jer je šteta od nedostatka društvene strategije za postpenalni prihvata, osim deklarativne, veoma skupa. Naime, sve statistike o procenjenim štetama kriminalnih aktivnosti samo poznatih kriminalaca daleko nadilaze potrebna sredstva za postpenalni tretman. Ako se tome doda i šteta od utrošenog vremena i truda vaspitača i drugih činioca prevaspitanja, a nedovršenog zbog propusta u socijalnoj politici prema bivšim prestupnicima, onda je jasno da samo sebi uvećavamo problem bujanja kriminala, društvene štete i nesigurnosti građana.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Tercijarna prevencija, prema svemu rečenom u ovom radu i ukazanom na druge izvore, nije bezsmisljena i nesvrshodna, uprkos svih kritika usmerenih ka njoj od devedesetih godina prošlog veka, naovamo. Da je drugačije, već bi njeni kritičari predložili bilo šta drugo osim pooštavanja sankcija, koje su i inače već viđena stvar od antičkog doba do šezdesetih godina prošlog veka. Ako išta drugo, prevaspitna koncepcija obezbeđuje permisivnu atmosferu u zatvorima, a time i više kanala za ispoljavanje depriviranih osoba, odnosno, obezbeđuje održivi socijalni mir u ustanovama za izvršavanje zatvorskih kazni. Tamo gde to nije tako i gde je ta koncepcija samo deklarativno prihvaćena imamo učestale zatvorske pobune, a marginalizovanje te koncepcije kod nas, kao relikta prošlosti i bivšeg režima, drastično je pokazalo svoje efekte 2001. godine. Stanje, nažalost, nije bolje ni sada, jer se još uvek traže neka nova rešenja i eksperimentiše se sa nekim navodnim programima postupanja, predloženim od strane nevladinih organizacija, posebno sa maloletnicima. Svi ti programi, za sve ovo vreme, nisu dali nikakve rezultate, osim relativno dobre zarade nekih od čelnika tih institucija, pa se treba vratiti narodnoj izreci da "ne treba praviti novu rupu na saksiji". Neukost, pomodarstvo, kvazihumanost i ostale "novotarije" radi crpljenja nečijih fondova naneli su nam, naime, više štete u postupanju sa osuđenima, nego što je trenutno

vidljivo. Ali, taj latentni negativni naboj u osuđeničkoj populaciji ne znači da i ne postoji, samo zato što ga negiraju službeni organi. Sadašnji čudan mir u zatvorskoj populaciji Srbije, za koju se službeno saopštava da je sastavljena od 60 do 80% različitih nivoa zavisnosti od psihoaktivnih supstanci, je upravo ono što nas najviše plaši. Želimo da verujemo da grešimo u proceni, ali da bi smo to saznali nužno je i vraćanje na sve postulate, oblike i metode rada u tercijarnoj prevenciji.

LITERATURA

- (1) JOVAŠEVIĆ, D. (2008): Novine u maloletničkom krivičnom pravu u funkciji prevencije kriminaliteta "Kazneno zakonodavstvo i prevencija kriminaliteta" (urednik Kron, L.). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (2) NIKOLIĆ, Z. (2000): Kriminologija sa socijalnom patologijom. Beograd: Narodna knjiga.
- (3) NIKOLIĆ, Z. (2006): Prevencija kriminaliteta - metodika rada savenjtovališta za roditelje i decu. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (4) NIKOLIĆ, Z. (2009): Savremena penologija - studija kazni i kažnjavanja. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (5) VAN DIJK, J. & DE WAARD, J. (1991): A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects, Criminal Justice Abstracts, Septembar.

THE POSSIBILITIES OF TERTIARY CRIME PREVENTION

Tertiary crime prevention, as it is to be seen in a following succeeding text, means a treatment of particular individuals – crime offenders, already sanctioned by some of possible penalties for certain crimes. This, furthermore, is an oldest approach to treatment of offenders, also known as penal reaction, but since late 18th and early 19th century it has been given a form of prevention, that is, an attempt to affect crime offenders as a measure of resocialization. What are the possibilities and which conditions could make this method effective at least up to certain point, is to be a subject of a following analysis.

KEY WORDS: prevention / institutional treatment / alternative treatment / penalties / measures / postpenal treatment